

ВІД АВТОРА БЕСТСЕЛЕРІВ

«Ліки від кохання», «Шопенгауер як ліки»,
«Коли Ніцше плакав», «Брехуни на кушетці»,
«Вдивляючись у сонце»

ІРВІН ЯЛОМ — жива легенда психоаналізу, засновник школи екзистенціальної психології, доктор медичних наук і професор Стенфордського університету, за чиїми підручниками навчаються тисячі майбутніх лікарів у всьому світі. Доктор Ялом створив новий жанр навчальної оповіді, у якій щиро й захопливо розповідає про випадки зі своєї психіатричної практики.

Це історія цілковитої невловимості. Коли філософ із XVII століття та нацистський фанатик із XX століття раптом протягли один одному руки. Офіцер служби Розенберга грабує, опечатує й експропріює фонди крихітного музейчика, вважаючи, що тамтешня бібліотека може допомогти нацистам у розв'язанні таємничої «проблеми Спінози». Проблеми, що могла обернутися катастрофою, здатною зронити зерно сумніву, яке знищить бутафорські «арійські» постулати. Зразковий німець Альфред Розенберг і не помітив, як, захопившись геніальністю єврейського філософа, опинився на межі внутрішньої кризи. Що переможе, сліпа ненависть чи просвітлена мудрість? Історія вже дала відповідь. Але чи остаточну?

bookclub.ua

ISBN 978-617-12-8591-0

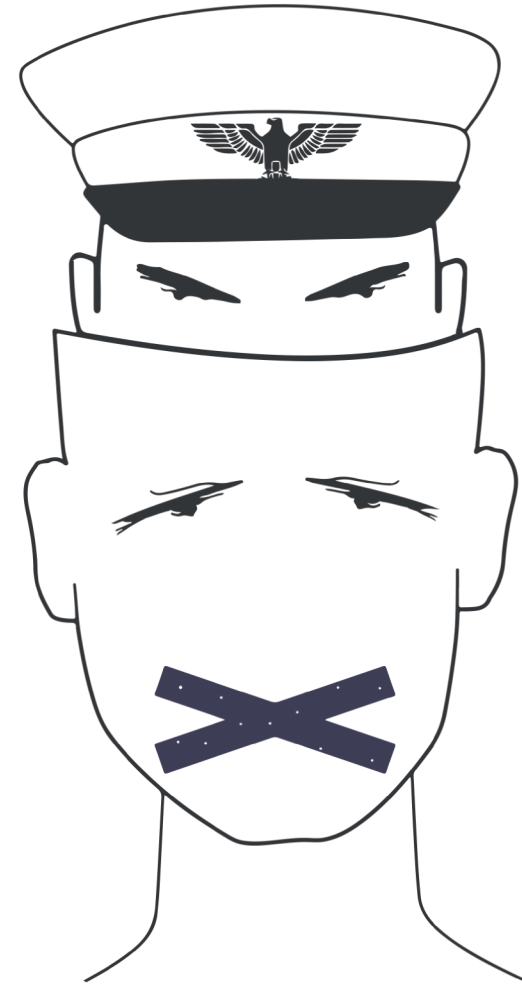
9 786171 285910

ІРВІН
ЯЛОМ

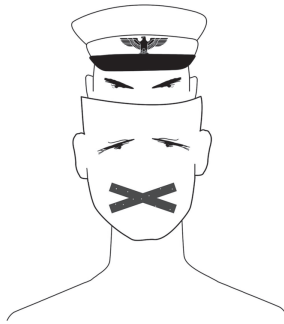
ПРОБЛЕМА СПІНОЗИ

ІРВІН ЯЛОМ

ПРОБЛЕМА СПІНОЗИ

IRVIN D. YALOM

THE SPINOZA PROBLEM

 HarperCollins *Publishers*

ІРВІН ЯЛОМ

ПРОБЛЕМА СПІНОЗИ

ХАРКІВ **КЛУБ**
2021 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 159.9
Я51

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Перекладено за виданням:
Yalom I. D. *The Spinoza Problem : A Novel* / Irvin D. Yalom. —
New York : Basic Books, 2012. — 336 p.

Вперше опубліковано *Basic Books, A Member of the Perseus Books Group*

Переклад здійснюється з дозволу *Sandra Dijkstra Literary Agency*

Переклад з англійської Андрія Зорницького

Дизайнер обкладинки *Петро Вихорь*

ISBN 978-617-12-8591-0
ISBN 978-0-465-02963-1 (англ.)

© Irvin D. Yalom, Dr, 2012
© Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2021
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2021

Присвячую Мерилін

ЗМІСТ

ПРОЛОГ	10
РОЗДІЛ ПЕРШИЙ	
Амстердам. Квітень 1656 року	17
РОЗДІЛ ДРУГИЙ	
Ревель, Естонія. 3 травня 1910 року	23
РОЗДІЛ ТРЕТІЙ	
Амстердам. 1656 рік	35
РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ	
Естонія. 10 травня 1910 року	48
РОЗДІЛ П'ЯТИЙ	
Амстердам. 1656 рік	59
РОЗДІЛ ШОСТИЙ	
Естонія. 1910 рік	68
РОЗДІЛ СЬОМИЙ	
Амстердам. 1656 рік	80
РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ	
Ревель, Естонія. 1917—1918 роки	92
РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ	
Амстердам. 1656 рік	101
РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ	
Ревель, Естонія. Листопад 1918 року	115

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ	
Амстердам. 1656 рік	128
РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ	
Естонія. 1918 рік	143
РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ	
Амстердам. 1656 рік	156
РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ	
Мюнхен. 1918–1919 роки	172
РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ	
Амстердам. Липень 1656 року	179
РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ	
Мюнхен. 1919 рік	198
РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ	
Амстердам. 1656 рік	207
РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ	
Мюнхен. 1919 рік	221
РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ	
Амстердам. 27 липня 1656 року	234
РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ	
Мюнхен. Березень 1922 року	240
РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ	
Амстердам. 27 липня 1656 року	257
РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ	
Берлін. 1922 рік	268
РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ	
Амстердам. 27 липня 1656 року	285

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ	
Берлін. 1922 рік	301
РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ	
Амстердам. 1658 рік	314
РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ	
Берлін. 26 березня 1923 року	336
РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ	
Рейнсбург. 1662 рік	352
РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ	
Кабінет Фрідріха, Олівер-плац, 3, Берлін. 1925 рік	363
РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ	
Рейнсбург — Амстердам. 1662 рік	382
РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ	
Берлін. 1936 рік	404
РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ	
Ворбург. Грудень 1666 року	435
РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДРУГИЙ	
Берлін, Нідерланди. 1939—1945 роки	453
РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ	
Ворбург. Грудень 1666 року	471
ЕПІЛОГ	487
ФАКТИ ЧИ ВИГАДКИ?	
ПРО МІРУ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ТОЧНОСТІ	503
СЛОВО ПОДЯКИ	507

ПРОЛОГ

Спінозою я цікавився давно й уже не один рік хотів написати про цього вільнодумця сімнадцятого століття, автора праць, які воістину змінили цей світ, такого самотнього — без родини, без спільноти. Сього провісника секуляризації, ліберально-демократичного політичного устрою та підйому природничих наук, який торував шлях епосі Просвітництва. Я і собі схильний до іконоборства — мабуть, тому мене завжди захоплював той факт, що у двадцятичотирирічному віці його відлучили від громади євреїв, а відтак до скону піддавали цензурі ще й християни. І це дивне відчуття спорідненості зі Спінозою сильнішало від усвідомлення, що й Ейнштейн — один із моїх найперших героїв — був спінозистом. Коли Ейнштейн вів мову про Бога, то йшлося саме про Бога Спінози — Бога, повністю еквівалентного природі, Бога, який охоплює все суще, і Бога, «який не грає в кості зі Всесвітом». Під цим він мав на увазі, що всі без винятку події відбуваються відповідно до природних законів.

А ще я гадаю, що чимало з доробку Спінози — як-от і в Ніцше із Шопенгауером, на чіїх біографіях і філософії ґрунтувалися два мої попередні романи, — безпосередньо стосується царини психіатрії та психотерапії (наприклад, що причиною переконань, думок і почуттів є досвід, що пристрасності можна вивчати безпристрасно, що розуміння веде до трансцендентності), тож мені хотілося вшанувати його внесок у формі роману ідей.

Але як писати про людину, що жила аж таким споглядальним життям, позначеним украй небагатьма зовнішніми пертурбаціями? Він був надзвичайно замкнений, тож так і не розкрив своєї особистості в написаних творах. У мене не було ані дрібки матеріалу, що зазвичай додається для оповіді, — ні сімейних драм, ні любовних інтрижок, заздрощів, кумедних, анекдотичних випадків, чвар, сварок або примирень. Він вів розлоге листування, та після його смерті колеги, за вказівками адресанта, повидаляли з його послань усі особисті місця. Ні, зовнішнього драматизму в його біографії було мало: більшість дослідників мають Спінозу за мирну та лагідну душу, а дехто порівнює його буття із життями християнських святих, ба навіть з Ісусовим.

Тож я поклав собі написати роман про його внутрішнє життя, адже саме так мої особисті здобутки могли допомогти розповісти історію Спінози. Той-бо, зрештою, був людиною, а значить, неодмінно потерпав від тих-таки основоположних для кожної особи конфліктів, що не давали спокою мені та багатьом моїм пацієнтам протягом десятиліть. У нього неминуче мала виникнути сильна емоційна реакція, коли його, двадцятичотирирічного, вигнала зі своїх лав амстердамська єврейська громада, наклавши *хéрем* — нескасовний наказ кожному єврею, зокрема й рідним відлученого, довіку того уникати. Жоден з одноплемінників ніколи більше не мав права розмовляти з ним, вести торговельні справи, читати його писання чи фізично наблизитися до нього менш як на п'ятнадцять футів¹. Ну й, звісна річ, немає того, хто не жив би внутрішнім життям — із фантазій, мрій, пристрастей і туги за

¹ ≈ 4,6 м. (Тут і далі прим. пер.)

коханням. Приблизно чверть найважливішої праці Спінози — «Етики» — присвячено «звільненню з ярма пристрастей». Як психіатр я був переконаний, що він не міг би написати того розділу, якби не мав досвіду свідомого приборкання власних.

Та все ж я не один рік вимушено зволював, бо ніяк не міг підшукати необхідної для роману історії — аж доки п'ять років тому все не змінилося під час поїздки в Голландію. Я прибув туди з лекціями і — як частину винагороди — зажадав собі (й отримав!) «день Спінози». Секретар голландського Товариства «Будинок Спінози» та провідний фахівець із філософії Спінози погодилися провести зі мною день у відвідинах усіх важливих місць, пов'язаних із цим іменем, — його помешкань, могили і, що найпринадніше, Музею Спінози в Рейнсбургу. Там-то мені і явилось одкровення.

До Музею Спінози в Рейнсбургу, хвилин за сорок п'ять їзди від Амстердама, я заходив із палким нетерпінням, шукаючи — чого? Можливо, зустрічі з духом Спінози. А може, історії. Але щойно ступивши всередину, я одразу ж пережив розчарування. Видавалося сумнівним, щоб цей маленький бідний музейчик міг наблизити мене до нього. Єдиними більш-менш автентичними речами були 151 том особистої бібліотеки Спінози, тож я негайно звернувся до них. Мої гостинні господарі надали мені вільний доступ, тож я брав із полиці один фоліант сімнадцятого століття за іншим, тримав у руках і вдихав їхній запах, сповнюючись трепету від доторку до речей, яких свого часу торкалися руки Спінози.

Але за мить мене вивів із цієї замріяності один із господарів:

— Звісно, докторе Ялом, майно Спінози — ліжка, одяг, взуття, письмове приладдя та книжки — після його смерті

було продано з торгів, щоб покрити видатки на похорон. Розпродані книжки розкидало по всіх усядах, але, на щастя, до початку аукціону нотар склав їхній повний перелік, і понад двісті років по тому один єврейський філантроп знову зібрав більшість тих видань — аналогічних примірників із таким самим роком і місцем друку. Тож ми називаємо її «бібліотека Спінози», але насправді це репліка. Його пальці ніколи не торкалися цих сторінок.

Я відвернувся від бібліотеки й задивився на портрет Спінози, який висів на стіні, і незабаром відчув, як розчиняюся у тих величезних, сумних, мигдалюватих очах із важкими повіками. То був ледь не містичний досвід — зі мною таке рідко траплялося. Але тут мій господар промовив:

— Ви можете цього не знати, але схожості зі справжнім Спінозою він не має. Це всього-на-всього образ із уяви якогось художника, нав'яний кількома рядками словесного опису. Якщо прижиттєві замальовки Спінози й були, то жодна з них до нас не дійшла.

«То, може, це буде історія абсолютної невловимості?» — подумалося мені.

Розглядаючи в наступній залі апарат для шліфування лінз — теж не власне устаткування Спінози, але подібне до нього, про що сповіщала музейна табличка, — я почув, як у залі з бібліотекою хтось із господарів згадав про нацистів.

А тому зайшов туди знову:

— Що? Тут побували нацисти? У цьому музеї?

— Так... Через кілька місяців після голландського бліцкригу війська *ERR* підкотили на своїх шикарних лімузінах і розграбували геть усе — книжки, бюст, портрет Спінози — все доценту. Вивезли, а відтак опечатали й експропріювали музей.

— *ERR*? Що означають ці літери?

— *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*. «Оперативний штаб райхсляйтера Розенберґа». Того самого, Альфреда Розенберґа, — головного ідеолога нацистів з антисемітизму. Він завідував трофеями для Третього Райху, і за його наказами *ERR* мародерствував по всій Європі — спершу забирав лише речі євреїв, а пізніше, під кінець війни, і будь-що цінне.

— То, виходить, Спінозі ці книжки, так би мовити, троюрідні? — запитав я. — Ви ж бо маєте на увазі, що їх знову довелося скуповувати, уже вдруге комплектуючи його бібліотеку?

— Ні. Вони якимось дивом уціліли, і після війни їх повернули сюди — за винятком усього декількох зниклих примірників.

— Неймовірно! — «Ось тобі й історія», — промайнуло в думці. — Але навіщо Розенберґ узагалі морочився із цими книжками? Я розумію: щось вони та коштують, адже йдеться про стародруки сімнадцятого століття й давніші, але чому його люди просто не ввірвалися в Державний музей Амстердама й не привласнили одного-єдиного Рембрандта, що вартує в п'ятдесят разів більше, ніж уся тутешня колекція?

— Ні, не в тім річ — ішлося не про гроші. В Оперативного штабу був якийсь загадковий інтерес до Спінози. Нацистський офіцер, підлеглий Розенберґа, який безпосередньо вилучав бібліотеку, додав до свого службового рапорту цікаве речення: «Вона містить цінні стародруки, що вкрай важливі для вивчення проблеми Спінози». Якщо хочете, з тим донесенням можна ознайомитися в інтернеті — його долучено до офіційної документації Нюрнберзького процесу.

Я почувався приголомшеним.

— «Для вивчення проблеми Спінози»? Не розумію. Що він мав на увазі? У чому нацисти вбачали «проблему Спінози»?

На це мої господарі, неначе дует мімів, знизали плечима й розвели руками.

Але я напосівся:

— То, кажете, заради цієї «проблеми Спінози» тутешні книжки зберегли, а не спалили, як чимало чого іншого в Європі?

Ті кивнули.

— А де перебувала бібліотека, доки тривала війна?

— Ніхто не знає. На п'ять років книжки просто зникли, а відтак, у 1946-му, знову знайшлися — у німецькій соляній копальні.

— У соляній копальні? Неймовірно! — Я взяв із полиці один із томів — примірник «Іліади» шістнадцятого століття — і, погладжуючи його, промовив: — То ця стара книжка прадавніх історій могла б розповісти і власну історію.

Мої господарі повели мене оглядати решту будинку. Я вдало підібрав момент для відвідин: небагато відвідувачів коли-небудь бачили іншу частину помешкання, позаяк її століттями займала проста робітнича родина. Але останній її член нещодавно помер, тож Товариство Спінози оперативно придбало цю власність і тепер саме починало реконструкцію, щоб доєднати її до музею. Пробрівши серед будівельного сміття крізь скромну кухоньку й вітальню, я зрештою піднявся вузькими стрімкими сходами у маленьку, непримітну спальню. Швидко обвівши поглядом простеньку кімнатчину, уже почав було спускатися, як раптом в око мені впала ледь помітна — два на два фути¹ — нерівність у кутку стелі.

— А це що таке?

¹ ≈ 0,6 м.

Старий музейний доглядач піднявся на кілька сходинок, щоб поглянути, куди я показую, і пояснив мені, що то — по-таємні дверцята, які ведуть до крихітного закапелка на горіщі, де протягом усієї війни ховалися від нацистів двійко єврейок, немолода мати з дочкою.

— Ми годували їх і добре про них дбали.

Знадвору бушує вогненна буря! Чотирьох із п'яти голландських євреїв убивають нацисти! Але на другому поверсі будинку Спінози протягом усієї війни турботливо піклуються про двох жінок-єврейок, які ховаються на горіщі. А внизу, на першому, офіцер служби Розенберґа грабує, опечатує та експропріює крихітний музейчик, уважаючи, що тамтешня бібліотека може допомогти нацистам у розв'язанні «проблеми Спінози». І що ж то в них була за проблема така? А раптом цей нацист, Альфред Розенберґ, теж — по-своєму та з власних причин — шукав підхід до Спінози? Я ввійшов до музею з одною загадкою, а вийшов звідти з двома.

І невдовзі по тому почав писати.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

АМСТЕРДАМ. КВІТЕНЬ 1656 РОКУ

Щойно останні промені сонця відбиваються від вод Званенбургвалю, як Амстердам припиняє роботу. Фарбувальники збирають пурпурні й кармазинові тканини, що сушилися на кам'яних берегах каналу. Купці згортають навіси й зачиняють віконниці на вуличних ятках. Кілька робітників, що стомлено бредуть додому, зупиняються на перекус і голландський джин біля прилавків з оселедцями на каналі, а відтак продовжують свій шлях. Плин життя в Амстердамі повільний: місто в жалобі, бо й досі не оговталось від чуми, що всього кілька місяців тому прибрала кожного дев'ятого.

За кілька метрів від каналу, у № 4 по Брестрат, збанкрутілий і децю піддатий Рембрандт ван Рейн наносить останній мазок на картину «Яків благословляє синів Йосипа», ставить у нижньому кутку справа свій підпис, жбурляє на підлогу палітру й розвертається, ладнаючись спуститися вузькими гвинтовими сходами. Того дня цей будинок — якому через три століття судилося перетворитися на музей свого власника — стає свідком його ганьби: він кишить покупцями, що чекають не дочекаються аукціону, на якому буде продано все художникове майно. Безцеремонно розштовхуючи на сходах роззяв, той проходить крізь парадні двері, вдихає солоне повітря й шкандибає до таверни на розі.

А в Делфті, за сімдесят кілометрів на південь, починає своє сходження інший художник. Двадцятип'ятилітній Ян Вермеєр кидає останній погляд на свою нову картину — «У звідниці». Його очі повільно повзуть справа наліво. Першою зображено повію в шикарній жовтій блузці. Лепсько. Лепсько. Жовтизна відливає, наче шліфоване сонячне світло. Її оточує групка людей. Чудово: кожен за просто міг би зійти з полотна й розпочати розмову. Вермеєр нахилиється ближче, щоб уловити крихітний, але пронизливий і хитрий, кинутий скося погляд молодика в джанджуристому береті. І киває своєму автопортретові в мініатюрі. Страшенно задоволений, він ставить у правому нижньому кутку свій підпис із розчерком.

А в тому ж таки Амстердамі, у № 57 по Брестрат, лише за два квартали від приготувань до розпродажу, які тривають у будинку Рембрандта, двадцятирічний купець (що народився лиш на кілька днів пізніше за Вермеєра й ним захоплюватиметься, але так і не познайомиться) готується зачистити свою крамницю заморських товарів. Він видається надто тендітним і вродливим як на крамаря. У нього ідеальні риси обличчя, оливкова шкіра без жодного ганджу та великі темні й одухотворені очі.

Купець востаннє роззирається довкола: на багатьох полицях не менш порожньо, ніж у нього в кишенях. Його останній фрахт із Баї перехопили пірати, тож у продажу немає кави, цукру й какао. Старше покоління їхньої родини вело прибуткову імпортно-експортну оптову торгівлю, але тепер брати Спінози — Габріель і Бенту — збідніли та живуть лише з маленької крамнички, що торгує вродздріб. Вдихнувши затхле повітря, Бенту Спіноза з покірністю виявляє, що до запахів сушеного інжиру, ізюму, зацукрованого імбиру, мигдалю, нуту

й випарів терпкого іспанського вина примішується задушливий сморід щурячого посліду. А відтак господар виходить надвір і починає свій щоденний двобій із заіржавілим висячим замком на дверях крамниці. Аж раптом лякається незнайомого голосу, який звертається до нього манірною португальською:

— Це не ви будете Бенту Спіноза?

Той обертається і бачить перед собою двох незнайомців — зморених молодиків, які начебто прибули звідкись іздалеку. Один високий, із великою, масивною головою, що звисає наперед — неначе вона аж надто важка, щоб триматися прямо. Одяг на ньому добротний, але брудний і пожмаканий. А другий, у подертому селянському вбранні, стоїть позаду свого товариша. У нього довге сплутане волосся, карі очі, вольове підборіддя й різко окреслений ніс. Тримається він неприродно: рухаються лише очі — метушаться, наче сполохані пуголовки.

Спіноза сторожко киває.

— Я — Жако¹ Мендоза, — каже той, що вищий. — Нам треба до вас — поспілкуватися з вами. Це мій двоюрідний брат, Франку Бенітеш. Я щойно привіз його з Португалії. Мій кузен переживає кризу. — І Жако поплескав Франку по плечі.

— Ясно, — відповідає Спіноза. — І що?

— Тяжку кризу.

— Це зрозуміло. Але навіщо вам я?

— Нам сказали, що ви — саме той, хто може допомогти.

Можливо, єдиний.

— Допомогти?

¹ Португальська форма біблійного імені Яків.

— Франку втратив віру. Він в усьому сумнівається. У релігійних ритуалах. Молитвах. І навіть в існуванні Бога. Він постійно наляканий. Не може заснути. Й поговорює про самогубство.

— І хто ж це з дурного розуму направив вас сюди? Я всього-на-всього купець, який веде невеличку торгівлю. Та й то, як бачите, без великих баришів. — Тут Спіноза тицьнув пальцем у запилюжене вікно, крізь яке виднілися напівпорожні полиці. — Наш духовний наставник — рабі Мортейра. Вам треба до нього.

— Ми прибули вчора й сьогодні зранку мали намір саме так і вчинити, але наш далекий родич, у якого ми зупинилися, відрадив: мовляв, Франку потрібен не суддя, а помічник. За його словами, рабі Мортейра суворий із маловірами та вважає, що всі португальські євреї, які повернулися до християнства, прирекли себе на вічне прокляття, хоч їм і довелось обирати між хрещенням і смертю. «Від розмови з рабі Мортейрою, — сказав він, — Франку тільки погіршає. Сходіть до Бенту Спінози. У нього не забракне мудрості на такі речі».

— Не розумію, про що мова... Я ж лише купець...

— Він стверджує, що, якби вам не довелося самому зайнятися сімейною справою після смерті старшого брата та батька, ви стали б наступним головним рабином Амстердама.

— Мені треба йти. У мене призначено зустріч, на яку я маю з'явитися.

— Ви йдете до синагоги, на суботню службу? Так? Ми теж. Я веду туди й Франку: він-бо мусить повернутися до віри. Можна ми підемо разом із вами?

— Ні, я йду на зовсім іншу зустріч.

— Яку таку «зовсім іншу»? — вирвалося в Жако, але він одразу ж спохопився. — Вибачайте. Не моя це справа. А чи не вийде в нас зустрітися завтра? Може, коли ваша ласка, ви допомогли б нам у суботу? Таке не заборонено, адже це *міцва*¹. Ви нам потрібні. Мій кузен у небезпеці.

— Дивина, — похитав головою Спіноза. — Чого-чого, а такого прохання я ще не чував. Мені шкода, але ви помиляєтесь. І я нічим не можу бути вам корисний.

Аж тут Франку — який, доки Жако говорив, стояв, утупивши погляд у землю, — звів очі та відобув свої перші слова:

— Я не прошу багато — лише перемовитися з вами кількома словами. Невже ви відмовите своєму братові-єврею? Адже це ваш обов'язок перед подорожнім. Мені довелося втекти з Португалії, як-от і вашому батьку з родиною, щоб урятуватися від інквізиції.

— Але що я можу...

— Мого батька спалили на аутодафе всього рік тому. За який злочин? Знайшли сторінки Тори, закопані за будинком. А батькового брата, батька Жако, вбили невдовзі по тому. Отож у мене запитання. Подумайте про світ, де син вдихає запах смаленої плоті свого батька. Де Бог, який створив цей світ *таким*? І чому Він допускає такі речі? Ви засуджуєте мене за це запитання? — На кілька митей Франку зазирає глибоко в очі Спінозі, а відтак веде далі: — Звісно ж, чоловік, якого нарекли «благословенним» — *Бенту* португальською або *Барух* гебрійською, — не відмовить мені в розмові?

Спіноза із серйозним виглядом киває.

¹ *Міцва* (множ. *міцвот*, див. нижче) — досл. «заповідь, припис» (*давньоєврейськ.*). У побутовому сенсі — благодіяння, добрий учинок, що його вірянин-юдей може зробити навіть у суботу.

— Я побесідую з тобою, Франку. Скажімо, завтра опівдні?
— У синагозі? — уточнює той.
— Ні, тут. Зустрінемося осьде, у крамниці. Її буде відчинено.

— Крамницю? Відчинено? — втручається Жако. — У суботу?

— У синагозі родину Спіноз представляє мій молодший брат, Габріель.

— Але ж у священній Торі сказано, — наполягає той, не зважаючи на Франку, який смикає його за рукав, — що Господь повелів нам не працювати в суботу, а проводити цей святий день у молитвах до Нього й виконанні *міцвот*.

Спіноза обертається до співрозмовника та м'яко, наче наставник до юного учня, говорить:

— Скажи мені, Жако, ти віриш у всемогутність Господа? Той киває.

— А в Його досконалість? Повноту в Самому Собі? Жако знову погоджується.

— Ну, тоді ти, звісна річ, не заперечуватимеш і того, що довершена й досконала істота, за визначенням, не має ні потреб, ні недоліків, ні бажань, ні забаганок. Чи не так?

Жако замислюється, зволікає й вагається, а відтак обережно киває. Спіноза зауважує у Франку на вустах зародок усмішки.

— А коли так, — веде далі Спіноза, — то я беруся стверджувати, що Бог не має жодних побажань щодо того, як *саме* — ба навіть *чи взагалі* — ми будемо Його славити. Тож дозволь мені, Жако, любити Господа на власний лад.

Франку витріщає очі й обертається до кузена, немовби говорячи: «От бачиш, от бачиш? Ось той, кого я шукаю».

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

РЕВЕЛЬ, ЕСТОНІЯ. 3 ТРАВНЯ 1910 РОКУ

Час — 16:00

Місце — лава в центральному коридорі напроти кабінету Епштейна — директора Петровського реального училища, Петрі-реальшуле

На лаві совається шістнадцятилітній Альфред Розенберг, що мучиться непевністю: чому його викликали до кабінету директора? У хлопця жилавий торс, сіро-блакитні очі й тевтонське обличчя з витриманими пропорціями. На лоб, точно під бажаним кутом, спадає пасмо брунатного волосся. Темних кіл під очима немає — вони з'являться пізніше. Він високо тримає голову й зухвало випнув підборіддя, але його руки виказують тривогу, то стискаючись у кулаки, то розтискаючись.

Він схожий на кожного й ні на кого конкретно, цей майже чоловік, у якого все життя ще попереду. За вісім років він перебереться з Ревеля в Мюнхен, де стане плодовитим журналістом антибільшовицького й антисемітського спрямування. За дев'ять почує полум'яну промову на зборах Німецької

робітничої партії, яку виголосить новий кандидат, ветеран Першої світової війни — Адольф Гітлер, й Альфред вступить до тієї партії невдовзі після нього. За двадцять — відкладе перо й тріумфально всміхнеться, завершивши останню сторінку своєї книжки «Міф ХХ століття». Їй судитиметься стати бестселером, який розійдеться мільйонами примірників і значною мірою складе ідеологічне підґрунтя нацистської партії, виправдовуючи винищення європейських євреїв. За тридцять — його солдати ввірвуться в маленький голландський музейчик у Рейнсбургу, де конфіскують особисту бібліотеку Спінози в сто п'ятдесят один том. А за тридцять шість у його очах із темними колами проступить спантеличення, і він заперечно похитає головою у відповідь на запитання американського ката в Нюрнбергу: «Останнє слово?»

Юний Альфред чує, як у коридорі розлягаються луною звуки кроків, що наближаються, і помічає гера Шефера, свого куратора й учителя німецької, а тому зривається на ноги, щоб привітати його. А той, проходячи повз нього й відчиняючи двері директорського кабінету, лише супитись й повільно похитує головою. Та вже перед самим порогом обертається до Альфреда й досить приязним тоном шепоче: «Розенбергу, минулого вечора ви розчарували мене — та що там, усіх нас — нерозсудливістю своєї промови. І цю нерозсудливість не скасувати тим фактом, що вас таки обрали старостою класу. Та навіть попри це я і досі вважаю, що ви не безнадійний. Усього за кілька тижнів вам випускається. Не наробіть дурниць».

Передвиборча промова минулого вечора! Он воно що. Альфред ляскає себе долонею по лобі. Ну звісно — ось чому мене сюди викликали. Хоча поміж присутніх там були

майже всі сорок учнів його випускного класу — здебільшого остзейські німці з деякими вкрапленнями росіян, естонців, поляків і євреїв — Альфред цілеспрямовано звернув свою балотувальну промову до німецької більшості та розворушив її душі словами про їхню місію охоронителів шляхетної германської культури. «Оберігайте нашу расу в чистоті, — казав він їм. — Не ослабляйте її забуттям наших шляхетних традицій, засвоєнням другосортних ідей, змішанням із нижчими расами». На цьому, мабуть, йому варто було б зупинитися. Та він захопився. І, цілком імовірно, зайшов надто далеко.

Аж тут його напівспогади-напівфантазії вриваються: відчиняються масивні двері, футів десять у висоту, і бас директора Епштейна рокоче: «*Herr Rosenberg, bitte, herein*»¹.

Зайшовши, Альфред бачить, що директор і вчитель німецької сидять у кінці довгого, важкого столу темного дерева. У присутності директора Епштейна він завше почувався коماشкою: той-бо мав понад шість футів зросту, величну поставу, пронизливі очі й густу, акуратно підстрижену бороду — усе свідчило про його владу.

Директор Епштейн жестом запрошує Альфреда сісти на стілець у протилежному кінці столу — помітно менший за два напівкрісла з високими спинками, що в його візаві. А відтак, не гаючи часу, одразу переходить до суті:

— То я, Розенбергу, — єврей за походженням, чи не так? І моя дружина теж єврейка, хіба ні? А євреї — нижча раса й не мають навчати німців? І, як я розумію, їм аж ніяк не можна dorostati до директорів?

¹ Гер Розенберг, зайдіть, будь ласка (нім.).

У відповідь ані слова. Альфред зітхає, силкується глибше втиснутись у стілець і похнюплює голову.

— Розенбергу, я правильно сформулював ваші погляди?

— Гер... е-е, гер директор, я захопився й говорив, не подумавши. Я гадав, що ці заяви буде сприйнято суто в загальному сенсі. Йшлося про балотувальну промову, і я говорив саме те, що від мене хотіли почути. — Краєчком ока Альфред помічає, що гер Шефер зсутулився у своєму напівкріслі, зняв окуляри й потирає очі.

— А, зрозуміло. То ви говорили суто в загальному сенсі? Але тепер ось він я, перед вами, — не загальний, а конкретний.

— Гер директор, я сказав тільки те, що думають усі німці. Ми мусимо оберігати нашу расу й культуру.

— А як бути зі мною та євреями?

Альфред знову мовчки похнюплюється. Хочеться глянути у вікно, що на півдорозі до іншого кінця столу, але він, передчуваючи недобре, зводить погляд на директора.

— Так, звісно, ви не можете відповісти. То, може, вам розв'яжуть язика мої слова про те, що ми з дружиною — чистокровні німці за походженням і що наші предки переселилися в Прибалтику в чотирнадцятому столітті? Ба більше: ми — побожні лютерани.

Альфред повільно киває.

— А все ж ви назвали мене та дружину євреями, — веде далі директор.

— Такого я не говорив. Я тільки сказав, наче ходять чутки...

— Чутки, що їх ви радо ширили заради власної вигоди — перемоги на виборах. Але скажіть мені, Розенбергу, на яких фактах вони ґрунтуються? Не зі стелі ж їх узято...

— Фактах? — Альфред хитає головою. — Е-е... Мабуть, на вашому прізвищі.

— А, то Епштейн — єврейське прізвище? Всі Епштейни — євреї, еге ж? Чи тільки половина? Чи лише деякі з них? Чи, може, хіба один із тисячі? Що показали ваші вчені дослідження?

Ні слова у відповідь. Альфред хитає головою.

— Невже попри природничу та філософську освіту, яку ви здобули в нашій школі, вам ніколи не спадає на думку спитати себе, звідки ви знаєте те, що знаєте? Хіба не в цьому один із найбільших уроків Просвітництва? Це що ж, ми підвели вас? Чи ви — нас?

Вигляд в Альфреда приголомшений. А гер Епштейн барабанить пальцями по довгому столу, а відтак веде далі.

— А ваше власне прізвище — Розенберг? Воно що, теж єврейське?

— Певен, що ні.

— А от я не надто цього певен. Дайте-но я наведу вам кілька фактів щодо прізвищ. Під час німецького Просвітництва... — Тут директор робить паузу, а відтак гаркає: — Розенбергу, ви хоч знаєте, коли була епоха Просвітництва й що то взагалі таке?

Поглядаючи на гера Шефера та з благанням у голосі, Альфред сумирно відповідає:

— У вісімнадцятому столітті. То... був... то був вік розуму й науки?

— Так, правильно. Гаразд. Уроки гера Шефера минули для вас не зовсім марно. Наприкінці того століття в Німеччині стали вживати заходів для перетворення євреїв на німецьких громадян: їх, зокрема, примушували обирати

собі німецькі прізвища й платити за них. А тим, хто відмовлявся платити, могли дати щось сороміцьке — на кшталт Шмутцфінгер¹ чи Дреклекер². Більшість євреїв погодилися заплатити за кращі та благозвучніші прізвища — скажімо, щось пов'язане з квітами, як-от Розенблум³, чи з природою загалом, як-от Грюнбаум⁴. А ще популярнішими були назви родових замків. Замок Епштейн викликав шляхетні асоціації й належав славетному роду часів Священної Римської імперії, тож у вісімнадцятому столітті таке прізвище частенько обирали євреї, що жили поблизу. А дехто з них платив менші гроші за традиційні єврейські прізвища на кшталт Леві чи Коген. Що ж до вашого прізвища, Розенбергу, то воно теж дуже старовинне, але ось уже понад сто років як отримало друге життя, набувши в Німеччині поширення серед євреїв. І запевняю вас, що коли — чи якщо — ви потрапите на історичну батьківщину, у нашу Вітчизну, то неминуче помітите звернені до вас посмішечки й погляди скоса, а також почуєте плітки про єврейську кров у вашому родоводі. Скажіть мені, Розенбергу, як ви відреагуєте, коли таке станеться?

— Візьму приклад із вас, директоре, та заведу розмову про своє походження.

— Особисто я провів дослідження, простеживши генеалогію своєї родини за кілька століть. А ви?

Альфред хитає головою.

¹ Schmutzfinger — (досл.) «Гидкопалій» (нім.).

² Drecklecker — (досл.) «Пайнолиз» (нім.).

³ Rosenblum — (досл.) «Квіт Троянди» (нім.).

⁴ Grünbaum — (досл.) «Зелене Дерево» (нім.).

— А ви знаєте, як проводять такі дослідження?

І знову заперечне похитування голови.

— Тоді одним із ваших обов'язкових передатестаційних академічних проєктів стане вивчення методології генеалогічного пошуку та дослідження власного родоvodu.

— *Одним* із моїх проєктів, гер директор?

— Так. Ви матимете два обов'язкових завдання, щоб у мене зникли будь-які сумніви щодо вашої готовності отримати атестат зрілості та вступити до Політехнічного інституту. Після нашої сьогоднішньої розмови ми з гером Шефером підберемо вам іще один повчальний проєкт.

— Так, гер директор. — Лише тепер до Альфреда доходить уся скрутність його становища.

— Скажіть, Розенбергу, — веде далі директор Епштейн, — ви знали, що вчора ввечері на зборах були присутні й учні-евреї?

Той ледь помітно киває. Тож директор запитує:

— А вам не здалося, що пробуджені в них почуття та їхня реакція на ваші слова про євреїв не пасують до нашої школи?

— Я гадаю, що найперший мій обов'язок — це вірність Батьківщині й захист чистоти нашої величної арійської раси, провідної творчої сили цивілізацій.

— Розенбергу, вибори скінчилися. Позбавте мене промов. Відповідайте на поставлене запитання. А я спитав про почуття євреїв серед вашої аудиторії.

— Гадаю, якщо ми втратимо пильність, то єврейська раса зживе нас зі світу. Вони — слабаки й паразити. І наші споконвічні вороги. Раса, антитетична арійським цінностям та культурі.

Здивовані його запальністю, директор Епштейн і гер Шефер обмінюються занепокоєними поглядами. І перший пробує копнути глибше:

— Схоже, вам хотілося б уникнути прямої відповіді на моє запитання. Що ж, я спробую зайти з іншого боку. Значить, євреї — нечисленна нижча раса слабаків і паразитів?

Альфред киває.

— То поясніть мені, Розенбергу, як може така раса слабаків загрозувати нашій — усемогутній арійській?

Альфред намагається сформулювати відповідь, а гер Епштейн тим часом веде далі:

— Скажіть, Розенбергу, на заняттях гера Шефера ви вивчали теорію Дарвіна?

— Так, — відповідає той, — із гером Шефером у курсі історії, та з гером Вернером у курсі біології.

— І що ж ви знаєте з дарвінізму?

— Знаю про еволюцію видів і виживання найприспособленіших.

— О, так: виживають найприспособленіші. Ну й, звісно, на заняттях із Закону Божого ви уважно прочитали Старий Заповіт, чи не так?

— Так, на уроках гера Мюллера.

— Тож замислімося, Розенбергу, над тим фактом, що мало не всі народи й культури, про яких написано в Біблії, — а їх не одна дюжина — зникли. Адже так?

Альфред киває.

— Ви можете назвати деякі із цих зниклих народів?

Той нервово хапає повітря:

— Фінікійці, моавитяни... й ідумеї. — І кидає погляд на гера Шефера, який киває головою.

— Чудово. Але всі вони вимерли й пішли в небуття. Крім євреїв: євреї ж бо вижили. То хіба Дарвін не став би стверджувати, що євреї — найпристосованіші з-поміж них? Ви стежите за моєю думкою?

Відповідь Альфреда блискавична:

— Але не завдяки власним силам. Ті паразитували на арійській расі й тим не дали їй набути ще більшої пристосованості. Вони виживають, лише висмоктуючи з нас силу, золото та багатство.

— А-а, вони грають нечесно, — говорить на це гер Епштейн. — То ви гадаєте, що у величному задумі природи залишається місце для чесності? Інакше кажучи, у боротьбі за виживання шляхетна тварина не вдається до маскуванню й не підкрадається до здобичі хитрістю? Дивно, а от я не пригадую, щоб у праці Дарвіна йшлося про чесність.

Альфред, розгубившись, сидить мовчки.

— Гаразд, годі про це, — мовить директор. — Поміркуймо над іншим. Ви, Розенбергу, звісно ж, не станете заперечувати, що єврейська раса дала світові видатних мужів. Узяти хоч би Ісуса, Господа нашого, який був євреєм за народженням.

І знову Альфред не бариться з відповіддю:

— Я читав, що Ісус народився в Галілеї, а не в Юдеї, де мешкали євреї. І хоча галілеяни зрештою перейняли юдаїзм, у них не було ні краплі крові справжніх ізраїльтян.

— Що? — Директор Епштейн здіймає руки горі й обертається до гера Шефера із запитанням: — Гер Шефер, звідки в нього ці уявлення? Якби Розенберг був дорослий, то я запитав би, чи не випив він зайвого. Це ви *такого* навчаєте на уроках історії?

Той хитає головою й обертається до Альфреда.

— Де ви нахапалися таких ідей? За вашими словами,десь вичитали, але не з моєї навчальної літератури. Що ви читаєте, Розенбергу?

— Шляхетну книжку, гер Шефер. «Засади XIX століття».

Той лясає себе долонею по лобі й осідає у своєму напівкріслі.

— Про що мова? — запитує директор Епштейн.

— Про писанину Г'юстона Стюарта Чемберлена, — відповідає гер Шефер. — Він англієць, зять Вагнера. Пописує вигадливі книженції з історії: ну, тобто з історії, яку сам і вигадує. — Тут він знову обертається до Альфреда: — Де ви надибали ту книжку Чемберлена?

— У дядьковому домі, де я ознайомився з уривками, а відтак подався до книгарні через вулицю, щоб купити й собі. Її там не було, але для мене замовили. Ось що я читав увесь минулий місяць.

— Оце так завзяття! Вам би приберегти його для текстів, які входять до навчальної програми, — мовить гер Шефер і широким помахом руки вказує на полиці з томами в шкіряних палітурках, що облямовують стіну директорського кабінету. — Чи хоч би для одного з них!

— Гер Шефер, — звертається до нього директор, — то ви читали працю цього... Чемберлена?

— У тій мірі, у якій бажаю ознайомлюватися з «працями» псевдоісториків його штибу. Він — популяризатор ідей Артюра Гобіно, французького расиста, чії писання про споконвічну вищість арійських рас уплинули на Вагнера. І Гобіно, і Чемберлен роблять химерні заяви щодо провідної ролі арійців у величних цивілізаціях Давньої Греції й Риму.

Популярне видання

ЯЛОМ Ірвін
Проблема Спінози

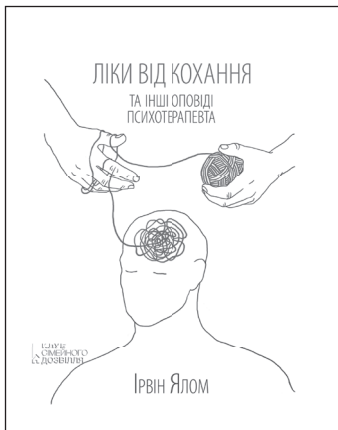
Головний редактор *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *О. В. Приходченко*
Редактор *В. В. Пасічна*
Художній редактор *В. О. Трубчанінов*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *О. Є. Шишацький*

Підписано до друку 09.02.2021. Формат 70х108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «HeliosLight». Ум. друк. арк. 24.
Наклад 2500 пр. Зам. №

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61001, м. Харків, вул. Б. Хмельницького, буд. 24
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано з готових діапозитивів на ПП «ЮНІСОФТ»
Свідоцтво ДК №3461 від 14.04.2009 р. www.unisoft.ua
61036, м. Харків, вул. Морозова, 13Б

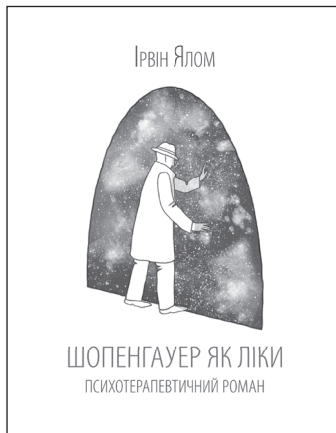
UNISOFT

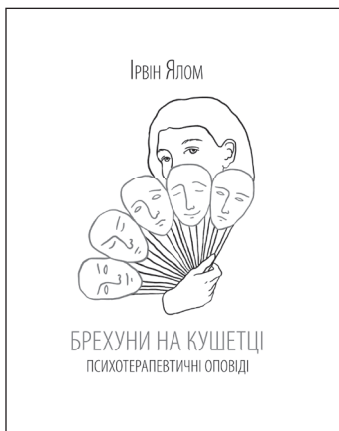

Зручне крісло в напівзатемненому кабінеті, уважний психотерапевт, який вислухає всі ваші спогади й вирішить усі проблеми... Вас ніколи не цікавило, як це працює насправді? Один із найталановитіших у світі психотерапевтів розповість історії кількох своїх пацієнтів різного віку і статі — одруженої літньої жінки, яка закохалася в молодого лікаря, самотньої дівчини, котра разом із зайвими кілограмами скине маску базіки й веселухи, щоб нарешті стати щасливою, поважного бухгалтера, що на додачу до нападів мігрені залишить у минулому цілий віз родинних негараздів і чоловічих проблем... Відмовившись від формалізованих

діагнозів, доктор Ялом шукає особливий підхід до кожного зі своїх підопічних, щораз винаходить новий метод терапії, долаючи психологічні бар'єри, що зводилися роками, шукаючи ту потужну емоцію, яка переможе депресію, невпевненість чи руйнівну злість і змінить життя на краще.

Звичайний психотерапевт Джуліус Герцфельд дізнається, що в нього виявили меланому і жити йому залишається щонайбільше рік. Кардинально переосмисливши своє минуле, він раптово вирішує дізнатися, як склалося життя тих пацієнтів, яким він не зміг допомогти. Зокрема життя Філіпа Слейта — сексуально одержимого хіміка-соціопата. Під час зустрічі Джуліус розуміє, що Філіпу вдалося вилікуватися самотужки завдяки... філософії Артура Шопенгауера. Тепер лікар та пацієнт у певному сенсі міняються місцями...

Затишний кабінет. Навпроти вас на м'якій та зручній кушетці сидить він — психотерапевт, той, хто вислухає історію ваших страждань, допоможе... Йому ви готові повністю довіритися. А як щодо нього? Чи так само ваш лікар відвертий з вами? За допомогою історії Ернеста Леша, досвідченого фахівця, автор відкриває перед читачем загадковий і не завжди привабливий зворотний бік психотерапії. Які таємниці минулого приховує Ернест, про що він думає під час чергового сеансу, дивлячись на свого пацієнта? І, зрештою, хто такий терапевт: бог чи людина зі своїми хибами та слабкостям? Перед вами — психотерапія без прикрас.

Можливо, діалогу між доктором Йозефом Броером та дівчиною Лу Саломе ніколи не було. І Ніцше не був пацієнтом відомого віденського лікаря, а Фройд не випробовував свого гіпнозу на Броєрові.

Але припустімо, що ця історія не вигадана й таємні переживання найвідоміших постатей психоаналізу таки справжні. Перед читачем відкриваються карколомні перипетії, не випадкові зустрічі, бентежні мандрівки в глиб душі. Тут і доктор Броєр із власними моральними проблемами, і допитливий юнак Зігмунд Фройд, і те, про що говорили ці двоє в той час, коли Ніцше плакав...

ІРВІН ЯЛОМ

ВДИВЛЯЮЧИСЬ У СОНЦЕ
ДОЛАЮЧИ СТРАХ СМЕРТІ

Як почати цінувати життя та насолоджуватися кожною його хвилиною? Страх смерті однаково переслідує і молодих, і старих. Ірвін Ялом знає, як притлумити ці деструктивні та похмурі роздуми і прийняти життя в його неминучій скінченності. З гумором і теплотою автор аналізує причини й наслідки, знаходить інструменти для боротьби з потаємними демонами та страхами. Він вчить нас упевнено вдивлятись у майбутнє, приймаючи життя таким, яким воно є, і знаходить в цьому найбільше задоволення. Захоплива й цікава розповідь від майстерного оповідача та професіонала своєї справи.